

JAN TAMULEWICZ

GEOGRAFICZNA PROBLEMATYKA BADAWCZA NA ŁAMACH „BADAŃ FIZJOGRAFICZNYCH NAD POLSKĄ ZACHODNIĄ” (W TOMACH 1–50)

ZARYS TREŚCI

Niniejszy tom periodyku „Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią” jest już pięćdziesiątym z kolei i fakt ten stanowi dobrą okazję do przypomnienia ewolucji profilu czasopisma. W pierwszym tomie „Badań...” znalazły się prace zarówno przedstawicieli nauk o Ziemi, jak i biologów. W okresie późniejszym nastąpiła wyraźna specjalizacja problematyki badawczej, czego przejawem było m.in. powstanie trzech serii „Badań...”. Seria A – Geografia Fizyczna – w pierwszym okresie istnienia zamieszczała głównie prace geomorfologiczne oraz hydrologiczne. Na obszarze ówczesnych Ziem Odzyskanych badania naukowe najczęściej prowadzili geomorfolodzy oraz hydrografowie, a poza tym te dyscypliny były wówczas najsilniejsze kadrowo. Zawartość ostatnich tomów jest już bardziej zróżnicowana; oprócz tekstów poświęconych „tradycyjnej” problematyce geomorfologicznej pojawia się dużo prac poświęconych zagadnieniom klimatologicznym oraz ekologicznym.

Ukazujący się obecnie tom „Badań Fizjograficznych nad Polską Zachodnią” jest jubileuszowym, jego wydanie skłania więc do krótkiego przypomnienia problematyki poruszanej na łamach tego czasopisma. Pierwszy tom periodyku ukazał się drukiem w 1948 roku jako „zbiór prac o charakterze wstępnym”. Od samego początku wydawcą czasopisma był Komitet Fizjograficzny Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Komitet ten, utworzony w roku 1946, swoją działalność naukową rozpoczął formalnie w roku następnym.

Zasadniczym celem podjętych wówczas prac badawczych było, ogólnie biorąc, rozpoznanie fizjografii tzw. Ziem Odzyskanych. Ze wstępnych uwag od redakcji w tomie pierwszym wynika, że działalność naukowo-badawcza prowadzona była wówczas w sekcjach: geograficznej, geologiczno-petrograficznej,

geobotanicznej, zoologicznej i rolniczo-leśnej.

Prace sekcji geograficznej koncentrowały się głównie na morfologii i geologii osadów czwartorzędowych niżowej części Ziem Odzyskanych. Sekcja geologiczno-petrograficzna zajmowała się petrografią oraz tektoniką Sudetów. W ramach sekcji geobotanicznej podejmowano próby poznania i rekonstrukcji naturalnej szaty roślinnej Polski Zachodniej. Prace sekcji zoologicznej zmierzały do zbadania biotopów i opracowania grup systematycznych na całym tym obszarze, ze szczególnym uwzględnieniem terenów objętych ochroną. W sekcji rolniczo-leśnej powstawały opracowania dotyczące m.in. szkodników leśnych i rolnych oraz prowadzono badania zmierzające do kartowania gleb tej części naszego kraju. W tym pionierskim dziele rozpoznawania i opracowywania

zagadnień fizjograficznych na obszarze Ziemi Odzyskanych pod auspicjami Komitetu Fizjograficznego PTPN brali udział naukowcy trzech ośrodków: Uniwersytetu Poznańskiego, Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu.

Interdyscyplinarny charakter podjętych wówczas badań fizjograficznych znajduje potwierdzenie w treści stworzonego czasopisma. Na zawartość pierwszego tomu „Badań Fizjograficznych nad Polską Zachodnią” złożyło się łącznie 9 prac naukowych w formie artykułów; treść trzech pierwszych poświęcono zagadnieniom z zakresu nauk o Ziemi, a pozostałe sześć wypełnia problematyka biologiczna. Tom rozpoczyna H. Teisyre, który w swoim artykule omawia wyniki prac geologicznych przeprowadzonych w Sudetach w roku 1947. W kolejnym opracowaniu B. Krygowski przedstawia niektóre aspekty badań nad głazami narzutowymi w zachodniej części Polski. Artykuł M. Czekańskiej dotyczy powstawania i skutków fal burzowych w obrębie południowego wybrzeża Bałtyku.

Kolejne tomy czasopisma, do numeru 22, poświęcano w całości (zazwyczaj przemiennie) bardziej jednolitej problematyce geologiczno-geograficznej bądź biologicznej. W tym okresie prace publikowane w czasopiśmie były bardzo różnorodne co do formy. Oprócz artykułów zamieszczano notatki naukowe, sprawozdania z badań terenowych oraz omówienia (recenzje) prac fizjograficznych o Ziemiach Zachodnich. Począwszy od tomu 23, kolejne roczniki wydawane są w dwóch równoległych seriach: Seria A, Geografia Fizyczna, oraz Seria B, Biologia. Od tego momentu wszystkie prace opublikowane w tomach Serii A posiadają formę artykułów i praktycznie ten profil wydawniczy tomy geograficzne utrzymują do chwili obecnej. Łącznie na

łamach „Badań...” ukazało się blisko 420 opracowań poświęconych badaniom środowiska geograficznego.

Ujmując bardzo ogólnie dotychczasowy dorobek wydawniczy periodyku, należy stwierdzić, iż tematyka geologiczno-geograficzna ukazała się na ponad 7600 stronach druku i była udziałem blisko 170 autorów. Bardziej analityczna ocena czasopisma wskazuje, że najczęściej publikowali w nim geomorfology, ich prace stanowią bowiem ogółem około 47,5% wszystkich opracowań zamieszczonych w dotychczasowych „Badaniach...”. Mniej liczne są prace z zakresu klimatologii (21,1%) i hydrologii (15,8%). Pozostałe dyscypliny nauk o Ziemi zaznaczyły swoją obecność we wszystkich 50 tomach, ze średnią częstością poniżej 10%. Należy podkreślić, że te bardzo ogólne relacje były bardzo rozmaite w poszczególnych latach i zmieniały się w kolejnych tomach. W pierwszym okresie ukazywania się czasopisma (w numerach 1–10) obok dominującej problematyki geomorfologicznej (71,4% wszystkich prac) pojawia się w zasadzie jeszcze tylko hydrologiczna (19,1%). Inne dyscypliny geograficzne reprezentowane były przez pojedyncze opracowania. Mniej więcej od połowy lat 70. (od tomu 27) częściej i w miarę regularnie w spisie treści można odnaleźć prace klimatologiczne oraz obejmujące tematykę przynależną geografii fizycznej kompleksowej (por. tab. 1 oraz rys. 1). Odsetek artykułów tych dwóch dyscyplin systematycznie wzrasta, głównie „kosztem” opracowań geomorfologicznych. W tomach 31–40 łącznie prace geomorfologiczne jeszcze przeważają (37,8%), ale udział prac klimatologicznych wzrasta już do poziomu 27,6%, zaś opracowania z zakresu geografii fizycznej kompleksowej stanowią blisko 9%. Zbliżoną frekwencję w tym okresie mają ponadto artykuły poruszające zagadnienia

Tab e l a 1. Liczba artykułów reprezentujących poszczególne dyscypliny nauk o Ziemi w periodyku „Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią”. Wartości dla kolejnych 10 tomów w %

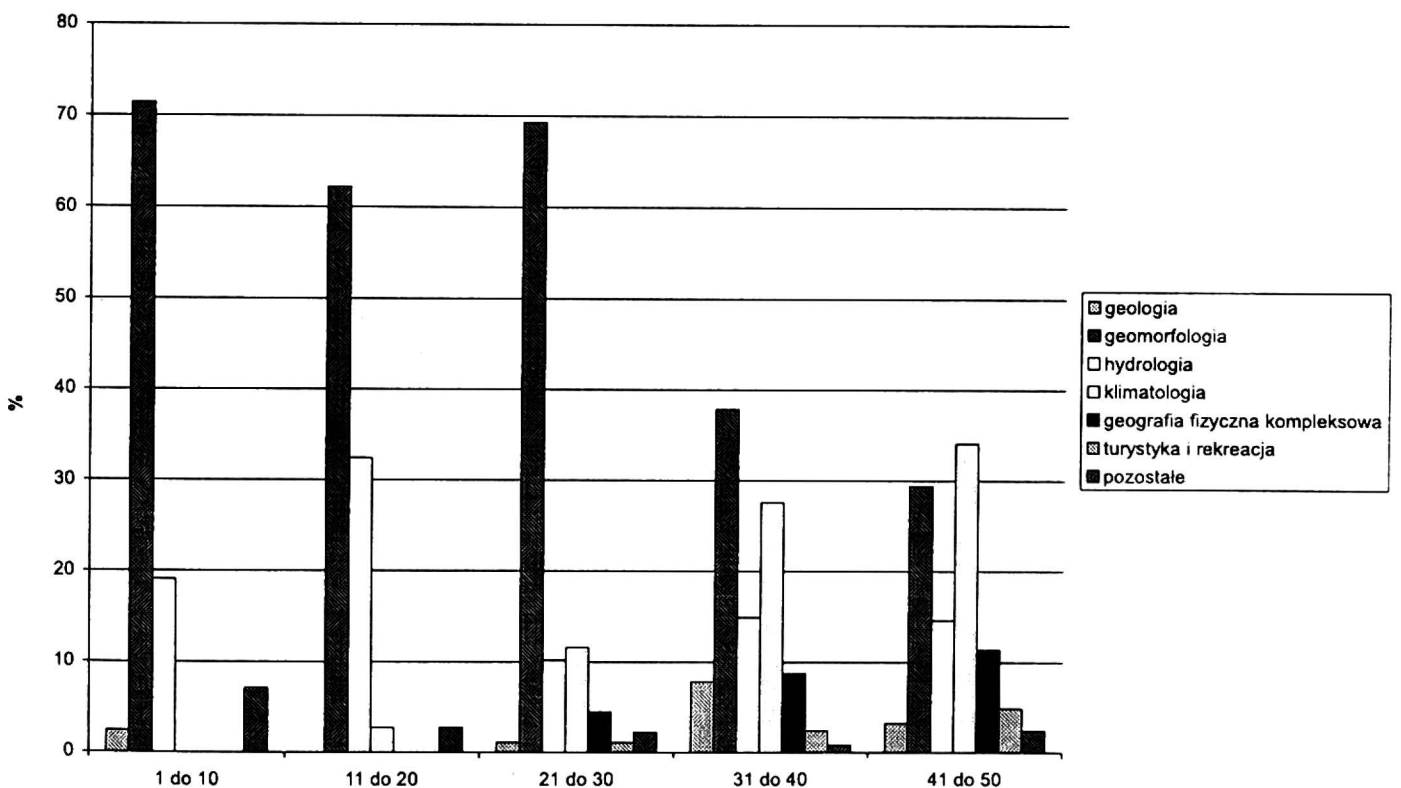
Table 1. Contribution (in percent) of articles published in 50 volumes of the journal „Badania Fizjograficzne” to individual Earth sciences

Numery periodyku	Dyscyplina naukowa							ogółem
	geologia	geomorfologia	hydrologia	klimatologia	geografia fizyczna kompleksowa	turystyka i rekreacja	pozostałe	
1 do 10	2,4	71,4	19,1	0	0	0	7,1	100
11 do 20	0	62,2	32,4	2,7	0	0	2,7	100
21 do 30	1,1	69,3	10,2	11,6	4,5	1,1	2,2	100
31 do 40	7,8	37,8	14,9	27,6	8,7	2,4	0,8	100
41 do 50	3,2	29,4	14,6	34,1	11,4	4,9	2,4	100

geologiczne. W ostatnim dziesięcioleciu (tomy 41–50) nastąpiła zmiana dotychczasowych relacji ilościowych. Najczęściej (34,1%) poruszaną problematyką stała się klimatologiczna. Prace geomorfologów stanowiły w tym okresie „zaledwie” 29,4% wszystkich prac. Tematyka hydrologiczna przewijała się z frekwencją około 15%, a ponad 11% udziału osiągnęły opracowania z geografii fizycznej kompleksowej. Należy

odnotować także zauważalny odsetek prac o problematyce związanej z turystyką i rekreacją (około 5%).

Autorzy prac publikowanych w „Badaniach...” to przede wszystkim pracownicy wyższych uczelni, zwłaszcza uniwersytetów. Część autorów zatrudniona była w instytutach resortowych, np. IMGW. Zdarzały się także publikacje osób będących pracownikami pracowni fizjograficznych. Zdecydowaną większość

Rys. 1. Procentowy udział poszczególnych dyscyplin nauk o Ziemi w publikacjach zawartych w 50 tomach „Badań Fizjograficznych nad Polską Zachodnią”

Fig. 1. Number of articles representing individual Earth sciences published in „Badania Fizjograficzne” Values for successive 10 volumes in percent

autorów badań wywodzi się z ośrodka poznańskiego (Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Akademia Wychowania Fizycznego, Akademia Rolnicza). Ponadto w spisie autorów można odnaleźć osoby wywodzące się z takich uczelni, jak: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Politechnika Szczecińska, Politechnika Białostocka, a także Uniwersytet im. M. Gorkiego w Charkowie (Ukraina) oraz Uniwersytet w Greifswaldzie (Niemcy).

Problematyka badawcza prac publikowanych w „Badaniach...” z założenia dotyczy obszaru Polski Zachodniej (Sudety, Wielkopolska, Pomorze). Niemal wszystkie opracowania odpowiadają temu geograficznemu kryterium lokalizacji badań. Wyjątek stanowią, nieliczne zresztą, prace mające charakter analiz porównawczych. W pracach tego typu cechy regionów (miejsowości) w zachodniej części Polski porównywane są z cechami innych regionów, względnie odnoszone są do obszaru całej Polski. Zdarzyło się i tak, że porównawczą analizą regionalną objęto tereny leżące w obrębie Niziny Wielkopolskiej (Poznań) oraz poza granicami kraju, na Ukrainie (Charków), a także leżące nad Bałtykiem (Świnoujście) i Adriatykiem (Split).

Szczegółowe omówienie obszernej problematyki badawczej, przewijającej się przez łamy czasopisma w ciągu półwiecza jego istnienia, byłoby zapewne bardzo interesujące, jednak trudno to uczynić na kilku stronach niniejszego tekstu. Warto może wskazać bardzo ogólnie główne kierunki zainteresowań pojawiające się w opracowaniach przynależnych wyszczególnionym wyżej dyscyplinom nauk o Ziemi.

Geologia. Spośród opracowań opublikowanych w „Badaniach...”, a zaj-

mujących się problematyką geologiczną, wymienić należy prace dotyczące istotnych dla gospodarki zagadnień związanych z występowaniem i zasobami surowców mineralnych na obszarze Niziny Wielkopolskiej. Obecne wśród tematów artykułów geologicznych są także zagadnienia zróżnicowania budowy geologicznej utworów podczwartorzędowych w kontekście związku podłoża z wykształceniem współczesnej rzeźby w Wielkopolsce i na Ziemi Lubuskiej. Wspomnieć należy, że tematem kilku opracowań była względnie bogata tradycja badań i poszukiwań geologicznych na terenie Polski północno-zachodniej.

Geomorfologia. Wspomniano wcześniej, że niemal połowę opracowań opublikowanych w „Badaniach...” stanowią prace geomorfologów. Fakt, iż morfogeneza dzisiejszej rzeźby zachodnich i północnych terenów Polski wiąże się z pobytem i działalnością lądolodu skandynawskiego, w sposób oczywisty narzucił kierunki badań geomorfologicznych prowadzonych na tym obszarze. Zdecydowana większość zamieszczonych w czasopiśmie prac obejmuje swoją tematyką właśnie zagadnienia z zakresu szeroko pojętej geomorfologii glacialnej. Widoczna różnorodność i tych bardzo ogólnych, syntetyzujących opracowań, i tych często szczegółowych dociekań, wiąże się m.in. z istnieniem na tym obszarze wielu stref kontaktu zlodowacenia środkowopolskiego i bałtyckiego. Pierwsze zamieszczone w „Badaniach...” publikacje geomorfologów zawierają wyniki badań zmierzających do regionalnego rozpoznania morfologii i struktury różnorodnych form glacialnych i fluwio-glacialnych (moren, sandrów, kemów, rynien jeziornych, pradolin). Istotą dyskusji prowadzonych również za pośrednictwem „Badań...” była m.in. kwestia charakteru deglacjacji lądolodu na Niżu Polskim. Sporo uwagi i wysiłku

poświęcono rozpatrzeniu zagadnienia zasięgu poszczególnych stadiałów w różnych częściach zachodniej i północnej Polski. Obecność pól wydmy i pojedynczych wydym na tym obszarze zaowocowała licznymi opracowaniami poruszającymi kwestie genezy i wieku tych form. Z zapotrzebowania na wiedzę o środowiskach sedymentacyjnych i dynamice procesów sedymentacji zrodziły się prace omawiające wyniki terenowych pomiarów struktury i tekstury oraz laboratoryjnych analiz granulometrycznych. W licznych opracowaniach analizowano struktury deformacyjne związane z bezpośrednim oddziaływaniem mas lodowych oraz związane z warunkami peryglacialnymi. W drugiej połowie omawianego okresu w tematyce artykułów zaczynają pojawiać się próby rekonstrukcji rozwoju rzeźby licznych fragmentów Niziny Wielkopolskiej oraz Pojezierza Pomorskiego. Ten kierunek badawczy rozwijany jest do dnia dzisiejszego.

Hydrologia. Tematyka hydrologiczna pojawiła się już w pierwszym tomie periodyku. Najwcześniejsze publikacje, zamieszczone w latach pięćdziesiątych, omawiały wyniki terenowych badań nad cechami fizycznymi wód wybranych jezior Wielkopolski i Ziemi Lubuskiej. W tym samym okresie zamieszczono w czasopiśmie prace dotyczące hydrologii Zalewu Szczecińskiego i południowego Bałtyku. W późniejszych artykułach przewija się różnorodna problematyka, związana przede wszystkim z dynamiką cyrkulacji wód jeziornych oraz z zanieczyszczeniami i chemizmem wód powierzchniowych i podziemnych. Odnotować należy również względnie liczne prace dotyczące zasobów i bilansu wodnego wybranych zlewni oraz związane z zagadnieniem postępującego zaniku jezior. Spośród opracowań hydrologicznych, jakie opublikowane zostały w „Badaniach...”, na

szczególną uwagę zasługują te, które zajmowały się reżimem wodnym rzek. Ocena parametrów tego reżimu, a zwłaszcza zwrócenie uwagi na zakres możliwych stanów ekstremalnych ma bowiem konkretny wymiar praktyczny.

Klimatologia. Pomimo, że w historii wydawniczej periodyku problematyka klimatologiczna pod względem liczby opracowań lokuje się zaraz po geomorfologicznej, to w miarę regularnie zaczęła się ona pojawiać dopiero pod koniec lat sześćdziesiątych. W tamtym okresie dominują prace charakteryzujące klimat z punktu widzenia klimatologii pogód (kompleksowej). Nieco później pojawia się seria artykułów omawiających cechy klimatu Niziny Wielkopolskiej, w tym zwłaszcza Poznania, z wykorzystaniem analizy pojedynczych elementów meteorologicznych. Prowadzone w ośrodku poznańskim badania nad strukturą bilansu radiacyjnego różnych powierzchni w krajobrazie rolniczym znalazły stosowne odbicie w kolejnej tematycznie grupie opracowań klimatologicznych. W międzyczasie opublikowane zostały wyniki analizy wahań klimatycznych na podstawie poznańskiej serii (od 1848 roku) temperatury powietrza i opadów atmosferycznych. Odnotować należy pojawienie się na łamach „Badań...” wyników rozważań nad strukturą sezonową klimatu wybranych miejscowości przy zastosowaniu metod taksonomii numerycznej. Tematyka opracowań opublikowanych w ostatnich tomach czasopisma wiąże się z próbami uchwycenia wpływu czynników cyrkulacyjnych oraz rodzajów mas powietrznych na kształtowanie się oraz dynamikę zmienności procesów i zjawisk atmosferycznych.

Geografia fizyczna kompleksowa. Do prac tej grupy tematycznej zaliczono opracowania o względnie zróżnicowanej problematyce badań środowiskowych. Za ich wspólną cechą można

uznać fakt, iż głównie zajmują się stanem środowiska przyrodniczego, jego dotychczasową ewolucją oraz przewidywaniem kierunków jego rozwoju i ich zmian w przyszłości. W pierwszych pracach z tego zakresu opublikowanych w „Badaniach...” przewijają się wyniki badań krajobrazowych, związanych m.in. z rozpoznaniem funkcjonowania hydrotopów, fitokompleksów i geokompleksów. Wskazać tu należy również na prace omawiające przyrodnicze uwarunkowania rozwoju zarówno ośrodków miejskich, jak i obszarów użytkowanych rolniczo. Na łamach czasopisma ukazała się pewna grupa artykułów poświęconych antropogenicznym przekształceniom środowiska przyrodniczego, w tym zwłaszcza poświęconych ocenie stopnia jego degradacji oraz możliwościom rekultywacji terenów zdegradowanych.

Turystyka i rekreacja. Choć szerszej zagadnienia z zakresu turystyki i rekreacji pojawiły się w czasopiśmie dopiero od niedawna, to warto zauważyć, że pierwsze opracowanie z tego zakresu opublikowane zostało w „Badaniach...” już w połowie lat siedemdziesiątych i rozważało atrakcyjność ówczesnego województwa koszalińskiego dla rekreacji. Późniejsze prace dotyczyły kwestii analizy struktury uroczysk, położonych głównie w obrębie rynien jeziornych, z punktu widzenia ich wykorzystania rekreacyjnego. W ostatnim okresie swoją obecność zaznaczyła problematyka oceny walorów turystyczno-wypoczynkowych różnych regionów geograficznych względnie miejscowości oraz dotycząca atrakcyjności i ewolucji systemów rekreacyjnych wybranych miast w Wielkopolsce i w Sudetach.

Pozostałe. W okresie minionego półwiecza opublikowano w „Badaniach...” także pewną grupę prac, których tematyka nie mieści się w żadnej z wyróżnionych wcześniej dyscyplin nauk o Ziemi. Do tej kategorii zaliczyć trzeba m.in. teksty okazjonalne poświęcone sylwetkom wybitnych uczonych zajmujących się badaniami środowiska przyrodniczego – E. Romerowi, S. Majdanowskiemu, A. Zierhofferowi i T. Bartkowskiemu oraz przedstawiające usystematyzowaną bibliografię geografii fizycznej Niziny Wielkopolskiej.

Pozostałe. W okresie minionego półwiecza opublikowano w „Badaniach...” także pewną grupę prac, których tematyka nie mieści się w żadnej z wyróżnionych wcześniej dyscyplin nauk o Ziemi. Do tej kategorii zaliczyć trzeba m.in. teksty okazjonalne poświęcone sylwetkom wybitnych uczonych zajmujących się badaniami środowiska przyrodniczego – E. Romerowi, S. Majdanowskiemu, A. Zierhofferowi i T. Bartkowskiemu oraz przedstawiające usystematyzowaną bibliografię geografii fizycznej Niziny Wielkopolskiej.

GEOGRAPHICAL RESEARCH ISSUES COVERED IN VOLUMES 1–50 OF “BADANIA FIZJOGRAFICZNE NAD POLSKĄ ZACHODNIĄ”

Summary

The journal “Badania Fizjograficzne nad Polską Zachodnią” has been a scientific publication of the Poznań Society of Friends of Sciences since 1948. It is a multi-disciplinary periodical. Its Series A – Physical Geography – focuses on issues of the natural environment (Quaternary geology, geomorphology, hydrology, climatology, soil science, ecology) of north-western Poland. The present volume is the fiftieth consecutive one, which is a good occasion to remind the evolution of the journal’s profile over the past years. The first volumes were mainly devoted to results of

geological and geomorphological analyses. Hydrological and hydrogeological subjects started to appear in the journal somewhat later. The last volumes are highly diversified: apart from the “traditional” geomorphological issues, there have been numerous articles on climatological and ecological matters. At present the journal publishes an increasing number of newly discovered facts which provide a basis for scientific syntheses and their practical applications in geology (geological mapping), hydrology and climatology (water management), and environmental protection.